

մասերից, իւրաքանչիւրը պիտի առողջ մնայ, որ ամբողջ մարմինն էլ առողջ լինի...

Առաջագործութեան ուսումը անբաժանելի է անհատական սկզբից:

Ընդհանուր մարդկութեան երջանկութիւնը աչքի առաջն ունենալով, կոստօգործար ձեռնարկէ իր նպատակին, գուրու գործով իր դատողութիւններէ մէջ ազդեցական սկզբից, նա նայում է մարդկութեան վրա ազդու թէ ան կ'աշխի:

Արեւմտեան երբեք իր բարձրագոյն կօսմօսութիւնն իր անկողնէ անհատական մէջ, այնքան կ'օգտուի իւրանէր ազդութիւնը, որ արեւմտեան կը շահի իւր ամբողջ մարդկութիւնը:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅՈՑ ԹԱՏՐՈՆ

Հայոց թատրոնը թիւիլիսում տասն տարից աւելի զոյւլթիւն ունեւոյց յիտոյ, միթէ պիտի հասնի այն եղանակը, որ նրա գոյութիւնը աւելորդ է մեր ժողովրդի պահանջներէ համար: Զներ կարծում:

Բայց այնուամենայնիւ մենք տեսնում ենք մի շատ անմիթար երևոյթ: Վերջին ժամանակ հայոց թատրոնի ներկայացումներն շատ սակաւ հանդիսականներ են լինում, և որպէս լուծման ներկայացումները երբեք այս բան միտս կրած չեն, որքան այժմ: Ինչպէս մենք ենք այս երևոյթը ժողովրդի ստանուածիմք, չենք կարծում, որովհետեւ թէ ժողովրդը ստան էր դէպի թատրոնը, նա արդէն վաղուց պիտի ցոյց տար այդ ստանուածիւնը:

Ժողովուրդը սիրում է միշտ նորութիւն: Բաժնին ժամանակները հայոց բեմը ինքն իր երևալովը նորութիւն էր ներկայացնում: Փոյթ չէ ինչ էին ներկայացնում՝ «Շուշանի կ» «Արշակ Բ» թէ ուրիշ բան: Եւ ժամ ժողովրդի թէ ծաշակը զարգացաւ, թէ արհեստական պիտոյքները ընդարձակեցան:

Ժողովուրդը տեսաւ բեմի վրա Պէպօն և Բին, Յարութիւն և Բին և այլ իրան մօտիկ, ծանօթ, իրական կեանքից վերցրած տիպերին... Նա ծիծաղեց, ծափահարեց կենդանի, ծանօթ, սրտին մօտիկ տիպերին, երևոյթներին և կեանքին բեմի վրա: Միթէ նրան կարող են Երշուկ և Բին և Երշուկ և Բին և Երշուկ և Բին չափով հետաքրքրել ինչպէս առաջ...

Նշմարիտ է որ մեր գերաստական խումբը

գովելի ջանք է գործ դնում և թարգմանական պիւնտեր տալ, բայց չէ կարելի ասել որ թարգմանութիւնները ընտրութիւնը միշտ ազդու է լինում:

Ինչպէս չէ համարել Շիլլերի «Բաղդադի ճան» անմահ պիւնտայի թարգմանութեան մեր լեզվով և նրան մեր բեմի վրա ներկայացնելուն: Բայց մի և նոյն ժամանակ ցաւելով պիտի ասենք որ այդ տեսակ բարձր արհեստական զրոյթները բեմի վրա մեր հասարակութիւնը չէ գնահատում:

Եթէ Շիլլերի ու Շէկսպիրի գրվածները մինչև անգամ Ռուսաստանի մայրաքաղաքների բեմի վրա ներկայացրած ժամանակ, ժողովուրդը դարձեալ քիչ է լինում, թէև ժողովուրդը առաւել զարգացած է, բան թէ մեր, որ միայն որ մեղադրում ենք աշխարհին: Եւ նուաճանային մենք յայտնում ենք մի կառարկալ համակրութիւնը այդ տեսակ թարգմանութիւններին, և համարում ենք, որ նրանց ներկայացնելով աւելի հանդիսականներ կունենան մեր գերաստանները քան թէ հայ ողբերգական պիւնտերը և կամ միշտ մի և նոյն վիզելները, ինչպէս «Պառաւնեւուն խրատ» և այլն:

Հանկարի կը լինէր որ մեր գերաստանները տարբայ այն ամիսներին, երբ չեն ներկայացնում, աշխատելին թարգմանել կամ թարգմանել տալ եւրօպական և ռուս բեմերուաւից այնպիսի պիւնտերը, որք իրանց ժամանակակից բովանդակութեամբ բնութարանը կ'ընթացնէր: Եւ ինչպէս նախ ռուս և կարող են վերաբերել առհասարակ ամեն մարդկային հասարակութեան որ ազդութեան և պատկանէր նա:

ՆԱԽԱԿ ԳՈՒԲԱՅԻՑ

Անցեալները «Մշակ» 2-դ համարին մէջ Զ. . . Ս. . . ի ճանապարհորդութեան նկատմամբ մի նոր տեղեկութիւն էր տալու: Դուռնը «Միջոց» գրուած մի նամակ այդ մասին բացատրութիւն կ'ազանջէր: Իսկ այդ մասին իմ վաղուցայն ունեցած տեղեկութիւնը յայտնելու առիթը ունեցայ:

1867 և 68 թուականներին Երևանայ Հոգևոր դպրոցումն պատմութեան և աշխարհագրութեան դասատու էի: Այդ քաղաքի կլիման ինձ վնասեց: Բժիշկները խորհրդով վայոց ձորի (այժմ Գերեզնիկի) հանրային ջրերը գնացի, ուր առ ժամանակ մնալն յետ, նոյն գաւառի Մալիկա գիւղի Տէր Ա. . . ի տանը հիւր մնացի, որոյ որդին Երևանայ Հ. դպրոցի աշակերտ էր: Միւս տարին արձակուրդի ժամանակ նորէն գտնուեցայ Տէր

ցորեն է գնում Ողեսայից, այն ինչ մայրաքաղաքին կից լայնատարած և պտղաբեր դաշտերը անմշակ մնում են: Այսպէս ցոյց կտայ թէ արդեւոր մի տէրութիւն կարող է ուրիշ կանգնել իւր անկման միջոցին, թէ Բուզանդիայի մասնատական տէրութիւնը այնպէս պէտք է կործանուի՝ որպէս քրիստոնէականը, իւր վարչութեան պատճառով: Եւրոպայի անդորրութեան համար այնքան վտանգաւոր չէ տաճկաստանի նուաճուելը որ և ինչ օտար տէրութեան, քան թէ նորա ծայրագոյն թուրքութիւնը և ներքին լուծումն (Նամ. Ժ. եր. 47—54):

«Սուլթան Մահմուտը, ասում է Մուրեզն, իւր երիտասարդութիւնը անցրեց փակուած հարկին մէջ, մի քանի մուլաների և կանանց չըջանումը: Նա չգիտէր ոչ մի եւրոպական լեզու, ոչ մի գիտութիւն, և ուսել էր միայն քորանը: Այդ վիճակի մէջ, 23 տարեկան հասակումը ապստամբութիւնը նորան լոյս աշխարհ հանեց. ապստամբութիւնը իր իրաւունքներին զիջանելուց յետոյ, նոյա իւր հարազատ եղբայրը զոհելուց յետոյ, նա արժաւ նստաւ: Գորա թագաւորութիւնը նշանաւոր է նորանով, որ սորա օրով քրիստոնէայ հրապարակ ազգերը զարթնել և հոգի առնուլ սկսեցին: 18 տարեայ թագաւորութեան ժամանակ փորձը համոզեց նորան, որ չէ կարող շարունակել իւր թագաւորութիւնը հին հաստատութիւնների միջնորդութեամբ, թէ նա պարտաւոր է, վտանգի մէջ ձգելով իւր իշխանութիւնը և կեանքը անգամ, փոխել այդ վիճակը. այդ նպատակին հասնելու համար, նորան պէտք էր կործանել տէրութեան մէջ գտնուած բոլոր հակառակորդ ուժերը, նորան պէտք էր առաջ հարկել երկրը և ապա նոր չնուաճող կուռքացանք: Նա իմաստութեամբ և հաստատուն կամքով կատարեց առաջինը՝ ցրելուցան

Ա. . . ի տանը հրաւիրելով նրա որդուց: Իսկ վերջին անգամ ինձ դրկեց այնտեղ Ալեքսան Բենար անունով զաղդիացին՝ ճշդագործի կոնգնիս որոնելու:

Այս այցելութիւնները ինձ վայոց ձորի հետ լաւ ծանօթացրին, որուն վրա աստ ուղղակի խօսելը մեր նպատակէն դուրս է: Նա՝ իր մէջ 35 Հայ գիւղեր ունի, որոնց երկուսը կամ երեքը բնակիչներ են, իսկ մնացորդը Պարսկաստանից եկած զաղթականներիցն են: Նոյա կենաց ամեն կողմերը թշուառութեան մէջ կը դրնէ: Այնտեղ ամէն բան նահապետական ժամանակներին կ'անսիրի: Ուրիշ բաների հետ նոյա հովիւներն ալ Հայ քահանայի յատուկ եղած գրութեան մէջ են:

Ամեն փոքր ի շատէ ընթերցատէր Հային ծանօթ կլինի անշուշտ Պետրոս Մաղաթեանը: Սկսող մակամուսնեալ Հայը, որ երբեմն եղած է մովրդ վայոց ձորին, ուր իր բոլոր գտնուած ժամանակը տեսած է հինգ վից տարի: Նա՝ տղայ գաւառի չուներ: Նորան աղջկիւր ամուսնացած է Ալեքսան Ալա Բաբայանցի հետ, որ Ալեքսանդրապոլումը նշանաւոր գերդաստաններից մէկն է: Այս ամուսնութեան ժամանակ, նորան եղբայր Յովհաննէս Բաբայանցը, 19 կամ 20 տարեկան հասակաւ, գաւառական դպրոցումը իւր ուսումն, և եթէ սխալ չեմ պ. Արապաճեանցից հայերէն լեզուն սովորելով՝ առանձին կերպով պատրաստուած էր բարձրագոյն դպրոց մտնելու: Ահաւասիկ հենց այս միջոցներին նորա հայրը, հանգուցեալ Բակոր Ալա Բաբայանցը, իր խնամքի պ. Մաղաթեանցից ստացաւ մի նամակ, որուն մէջ ուրիշ խօսքերի հետ նա ասում էր թէ՝ «ես տղայ գաւառի չուներ, զրկիւր Թովհաննէսին ինձ մօտ, նա՝ կլինի իմ որդին և ես գուցէ քեզից առաւել հնչող կերպով կ'առաջնորդեմ նորան դէպի բարձրագոյն դպրոց»: Այս հրահարեցն երկու կամ երեք ամիս յետոյ պ. Բ. Բաբայանցը վայոց ձորումն էր:

Հենց այս ժամանակներին Ս. Զ. . . ցը հիւր եղաւ հայազգի աստիճանաւոր և բոլոր Երևանայ նահանգին յայտնի՝ Ուրթոյ բեկի 1) ամարանոցին, ուսկից նա մի ձիւաւորի ձեռամբ մի նամակ զըրկեց Քեյիշեքնը (որ առհասարակ գաւառի կառավարչաց ընտելութեան տեղին է) Մաղաթեանցի վրա և ինչորեք որ նա իւր որդեգիր Բ. Բաբայանցին զրկէ Ուրթոյ բեկի ամարանոցը: Մի ուրիշ նամակաւ Ս. . . ցը մի և նոյն ժամանակն հրաւիրեց Տէր Ա. . . և Տէր Ա. . . քահանայից, որոնք ի հարկէ նրան վաղուց ծանօթ կը լինէին:

Այս անցքէն երեք կամ չորս օր յետոյ հրաւիրուած անձինքը Ս. Զ. . . ցի մօտ էին: Այստեղ նա ինչորեք պ. Բ. Բաբայանցին իրան յա-

1) վայոց ձորի հիւսիսային կողմումն է Գեղամայ ծովին մօրձ եղած նշանաւոր ամարանոցները. ուր ամեն տարի մեծ բազմութիւն են հաւաքուած իրան անասուններով: Այստեղ և է Ուրթոյ բեկի ամարանոցը, որ նշանաւոր Գաղաթու հայաբնակ գիւղի երևելի գերդաստաններից մէկն է:

ու բնաջինջ անելով ենիշար զօրքը, բայց թոյլ գտնուեցաւ և չը կարողացաւ գլուխ բերել երկրորդը, իւր ազդի մէջ Սուլթան Մահմուտը ոչ մի մարդ չը գտաւ, որ օգնել և առաջնորդել կարողանար նորան այդ նորաճնութեանց մէջ. դժուար է երևակայել, որքան ստորին էր արեւելքում կրթութեան աստիճանը, տաճիկը, որ զրեւ կարդալ գիտէ, արդէն ուսումնական էր համարուած, բարձր պաշտօնեաներին մեծ մասը իւրեանց նամակները ուրիշներին էին կարգաւ ապաւիտ: Բացառութիւն միայն այն մարդիկը են կազմում, որոնք Եւրոպայում են ստացել իւրեանց կրթութիւնը. զոքա ապագայում մեծ նշանակութիւն կ'ուրանան: Սուլթան Մահմուտը ցանցեց այդ սերունդը, բայց նորան վիճակած չէր քաղել նոյա պատուիրները: Մնում էր որ բնին զմեկն օտարազգիների գործակցութեանը, բայց Տաճկաստանում ամեն բան կ'սկսեւելէ է, ինչ որ օտարներիցն է պռնջ վալիս: Տաճիկը կարող է ընդունել եւրոպացոց գերազանցութիւնը գիտութեան, հարստութեան, զօրութեան կազմանէ, բայց թէ մի եւրոպացի կարող է հաւասար համարուել տաճիկին, նա այդ երբեք ըմբռնել կարող չէ: Կրօնքն է սորա պատճառը. իսկ հետեւեալքն է՝ որ եւրոպացիներից նոյա միայն մնում են Տաճկաստանում, որոնք յանձն են առնում ենթարկուել պմին տեսակ անպատուութեանց. և առհիւնները եւրոպացիներից ճանաչում են ըստ մեկն մայրին միայն դատարկաբայի խաբրաններին, որոնց համար Բերայի և Ղալաթիայի թաղերը աւետեաց երկիր է:

Երբոր Պետրոս մեծն նորաճնութիւններ մուծանելու ձեռնամուկ եղաւ, Եւրոպայում ոչ ոք չգիտէր թէ ինչ է անցանում Ռուսաստանում, հետեւեալները միայն ցոյց տուին այդ ձեռնարկութեան նշանակութիւնը, այդ վիճակի մէջ չէր Տաճկաս-

տուկ ոճերով՝ չըվալալը վաղցը ձորի նախնեաց յիշատակարանները, նկարագրել, գրածը կարդի դնել և ի վարձ այս աշխատանաց խոտացաւ նորան իր ծախսով զրկել բարձրագոյն դպրոց: Իսկ պ. Բ. Բաբայանցը, իր ցանկութեան մօտիկ կատարումն այս կէտին մէջ քեզնելով ընդունեց Զ. . . ցի առաջարկութիւնը: Իսկ քահանայից, Ս. . . ցը ինչորեք, կամ աւելի լաւ է ասել հրամայեց մանգալ պ. Բ. Բաբայանցի հետ և օգնել նորան գլխաւորապէս երեք բանի մէջ՝ առաջնապարկեանց կարողաւ դժուարութեանց (որուն մի երկու քահանայքն ալ խիստ վարձ էին) ամեն մի յիշատակարանի վրայօր պատմուած աւանդութեանց ստորագրելուն և ճանապարհներին առաջնորդ լինելուն մէջ, իրեն իրանց երկրումն:

Ուրիշն ասելով, նոյն իսկ Մաղաթեանցն քիչ օգուտ ցրեց այս ձեռնարկութեանը, որուն վրա Ս. Զ. . . ցը իր հիւրերին ճանապարհ գցելիս առանձին յանձնարարական նամակ էր գրած: Նա նշանակեց չորս ձիւաւոր մինչև զօրքի վերջն աղ բերք անձանց հետ մանգալու: Ամաղու վանուց թագաւորաց չիրմները, որոնք փոշինկուր տակ ծածկուած էին, նա ինքը իր բռնած մշակների հետ բաց արաւ և ինքն ստորագրեց նորանց: Իսկ ինչ որ վերաբերում է այս ճանապարհորդութեան ծախսին, զաւանդելն հասկանալի է: Մանկեղան մովրդի մարդիկն էին:

Անա թէ ուրիշքն են եղած վայոց ձորի ճանապարհորդքը:

Արդ՝ չնայելով բանի այս խտութեան, չնայելով որ Ս. Զ. . . ցի ուրիշ վայոց ձորի հողին անգամ չըպնելուն. նա՝ ասում է՝ «այս ինչ տեղ այսպէս երեսիս վերա անկալ լաց էլայ. այն ինչտեղ այնպէս արեցի և այն»: Սակայն մեր պատմածը երկու անգամ երկու՝ չորս լինելուն պէս է: Մեր պատմածը այնքան ճշմարիտ է, որ ոչ թէ 10 կամ 20 մարդիք, այլ ամբողջ գաւառից վկայուած է: Ամեն օտար մարդ այնտեղի ակերպներին մինի մօտ կանգնելով՝ կ'ըսէ ամեն անգամ զարձ անողից, մինչև անգամ թուրքից, որ իրան լեզուաւ ասում է՝ «Այս գրանց ամէնքն ալ Մաղաթով Մովրդի որդին Մալիկի Տէրութեանի հետ գրողքին տէրութեան համար»:

Քահանայքը ճանապարհորդութեան տուրեւէն յետ մի մի գիրք ընծայ ստացան: Իսկ Թովհաննէս Բաբայանցը զեռ սպասում է համալսարան գնալու:

Բակոր Կարապետեանց

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒԻՐԵՐ

Փոխարքայի Գլխաւոր վարչութեան պ. կառավարիչը (նաչառիկ զաւանգ ուղարկւելիս) յուլիսի 13-ից կընդունի ինդրատուններին և օջորում չըրեքալքի օրերը առաւօտեան 9 ժամից:

Խառնաւիւրից գրում են մեզ՝ մեր խառնաւիւրքը գրեթէ զիւր է և ոչ թէ հայոց այլ

տանը: Բոլոր Եւրոպան հոգս էր քաշում և մասնակցում էր Տաճկաստանի նորաճնութեանը մինչև անգամ արեւելք քան թէ նոյն ինքն Տաճկաստանը: Իւրաքանչիւր տէրութիւն ցանկութիւն էր յայտնում Տաճկաստանը ամբացած և ծաղկած վիճակի մէջ տեսնել. բայց ամէն մէկը այլապէս էր ներկայացնում այդ վիճակը, այդ պատճառով եթէ մէկը մի բան է առաջարկում, միւսը հակառակում է: Օտար տէրութեանց ազդեցութիւնը այնքան զօրեղ էր, որ Սուլթանը տէր չէր իւր Մայրաքաղաքում անգամ, եթէ զօրքը մի եւրոպացու էր վերաբերում: Սուլթանը մի և նոյն ժամանակ և խալիֆ է, և այդ պատճառաւ մանաւանդ պարտաւոր է հսկել օրէնքի խտութեանը կատարելու վրա, բայց այդ օրէնքն զլիաւոր արդելք է անգլիանոցը զարգացմանը և նիւթական բարձրութեանը:

Խալիֆը եթէ կամենում է իւր տէրութեան Սուլթանը լինել, պէտք է խախտէ, նուազեցնէ խալիֆ ազդեցութիւնը, բայց դա է նրա իշխանութեան աղբիւրը և հիմքը: Եթէ էին և բազմաթիւ այն արդելքները որոնց հանդիպեց Սուլթանի ձեռնարկած զօրքը, նա թողեց տէրութիւնը ողորմելի վիճակի մէջ, որ թոյլ էր իրեն մանուկ իւր նոր հաստատութիւններով, որոնք զեռ չէին արմատացել. որ տկար էր իրեն ծերունի իւր հին հաստատութիւններով, որոնք կորցրել էին իւրեանց կենսական ուժը:

Պատմութեան անաչառ դատաստանը Պետրոս մեծին աւելի բարձր կը դասէ քան թէ Սուլթան Մահմուդին, բայց նա կը վկայէ մի և նոյն ժամանակ թէ Սուլթանի զօրքը անհամեմատ աւելի դժուար էր քան թէ Ռուսաց թագաւորինը (Նամ. Ժ. եր. 373—385):

